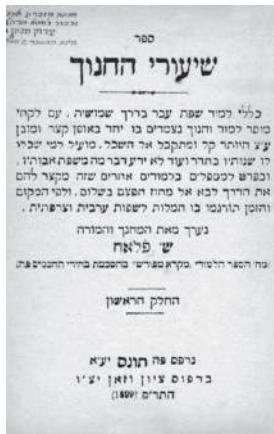

חיים סעדון

הציונות

משכילים כשלו פלאח היו ממבשרי הציונות ולימוד עברית היה אחד הנושאים החשובים שבהם עסקו. ספרים ללמוד העברית יצאו לאור כבר בסוף המאה התשע-עשרה. ש' פלאח, **ספר שיעורי החנוכה**, תוניס, 1899; משמאל למעלה: הקדשת הספר לרב צדוק הכהן בצרפת בחתימת המחבר

אלפרד ולנסי (1878-1943)

עורך דין. למד משפטים במונפלייה שבדרום צרפת, שם התוודע לחוגים ציוניים. פרסם מאמרים על הציונות בעיתונות היהודית והכללית בתוניסיה. ממקימי "אגודת ציון" בתוניס בשנת 1911. נשיא הפדרציה הציונית בתוניסיה ונשיא קרן היסוד, 1920-1925. בשנת 1925 עקר לצרפת. שם, היה ממקימי התנועה הרוויזיוניסטית וידיד אישי של מקס נורדאו ושל זאב זבוטניסקי. מצא את מותו במחנות הריכוז.

יוסף בראמי (1888-1924)

משכיל, רב, מורה לעברית ופעיל ציוני. למד, כרבי בני דורו, בישיבה "חברת לימוד התלמוד" של הרב שלמה דאנה ובמקביל גם בכי"ח. מייסדי "אגודת ציון" בתוניס. עורך העיתון **קול ציון** (1913-1914). מזכיר הרבנות הראשית ונציג תוניסיה לוועידה הציונית בלונדון בשנת 1921.

הקדמה

התנועה הציונית בתוניסיה הייתה תנועה מודרנית מבחינת האידאולוגיה שלה, דרכי התארגנותה, מאבקה והרכב החברתי של פעיליה. כוחה בחברה היהודית הלך וגבר עם השנים. עד מלחמת העולם השנייה הייתה הציונות זרם קטן, יחסית, בקהילה היהודית; אחריה הייתה לאידאולוגיה מרכזית ותנועתה הייתה מעורבת בחיים היהודיים הציבוריים.

הפעילים הציוניים היו בעיקרם אנשים שאימצו תפיסות עולם מודרניות. הם גרו בדרך כלל מחוץ לרובע היהודי, ורובם נמנה עם בוגרי בתי הספר של "כל ישראל חברים" (להלן: כ"י"ח). הם הציעו לציבור היהודי ציונות בגוונים שונים – מציונות סוציאליסטית חילונית ואנטי-דתית ועד ציונות דתית, ואף ציונות שהתאימה לחברה שמרנית ביותר, כמו זו שבגירבה.

התפתחות התנועה הציונית

שלב החשיפה: עד סוף מלחמת העולם הראשונה

התסיסה הרעיונית והחברתית בשלהי המאה התשע-עשרה הייתה בית היוצר לתנועה הציונית בתוניסיה. מול הקריאה להתבולל בתרבות הצרפתית והמסבר החברתי והתרבותי שליווה את תהליך המודרניזציה העמידו משכילים יהודים בתוניס חלופה מודרנית, לאומית במהותה, שמטרתה הייתה לשמור על אחדות הקהילה ועל צביונה הלאומי – הציונות. הם פרסמו מכתבים בעיתונות ההשכלה באירופה, הוציאו לאור עיתונים, כתבו ספרים ועסקו בהוראת העברית כשפה מודרנית לציבור היהודי. הבולט שבהם בתפיסתו המקיפה, ברהיטותו ובהיקף פעילותו היה שלום פלאח.

בתחילת המאה העשרים פנו יהודים מתוניסיה לתנועה הציונית בבקשה לקבל פרסומים על מטרותיה ועל פעולותיה. בשנת 1906 החלו להתפרסם בעיתונות היהודית המקומית מאמרים שהציגו באופן ברור ושיטתי את הרעיון הציוני, ובהם מאמריהם של יוסף בראמי ואלפרד ולנסי. יוסף בראמי, משכיל, העיד כי מאמר שפרסם "עשה רושם בחוגים יהודיים שעמדו זה כבר על טיבו של האידאול הציוני" (אצ"מ, 13/3/18-A, 11 ביולי 1910), אלא שתהליכי ההתבוללות, עיכבו את התגבשות התסיסה הרעיונית הזו לתנועה חברתית.

הפעילות הציונית התמסדה רק לאחר הבשלת הרעיון הציוני בציבורים מסוימים בחברה היהודית (המשכילים

וסביבתם החברתית), התחזקות הרצון לחקות צורות ארגון צרפתיות של אגודות דומות והאכזבה ממדיניותה של צרפת בשאלת אזרחותם של יהודי תוניסיה. ב-19 בינואר 1911 אישרו השלטונות הצרפתיים את פעילותה של "אגודת ציון" בתוניס. אישור זה לא חרג ממדיניותם כלפי קבוצות אחרות שביקשו לקיים פעילות חברתית-תרבותית, שכן הצינונות נחשבה לתנועה תרבותית בעיקרה.

עד תום מלחמת העולם הראשונה הונחה התשתית לפעילות ציונית מאורגנת. הוקמו שש אגודות, שחלקן היה קשור ב"אגודת ציון". בשנת 1913 נוסד עיתון ציוני בשפה הערבית-היהודית, **קול ציון**, בעריכתו של בראמי. הפעילות הציונית התמקדה בתעמולה ובהרצאות במועדונים ובבתי כנסת, בפרסום מאמרים בעיתונות המקומית ובעיתונות ההשכלה באירופה, ובמגביות למען התנועה הציונית (השקל) והקרן הקיימת לישראל. באותן שנים התגלעה מחלוקת אידאולוגית בין "אגודת ציון" לבין "יושבת ציון", שפעלה אף היא בתוניס והציגה עצמה כתנועה בעלת אופי דתי יותר.

שלב ההתארגנות: 1918-1926

בשנים 1918-1926 התרחבה הפעילות הציונית. בכל הערים הגדולות פעלו אגודות ציוניות, ומספרן הגיע בשנת 1926 ל-17. באוקטובר 1920 הוקמה הפדרציה הציונית של תוניסיה, ובראשה עמד אלפרד ולנסי. העיתון הציוני *La Voix Juive* (הקול היהודי) היה שופרה. הפדרציה הציונית ריכזה את התעמולה הציונית, את ארגון המגביות לקרנות הלאומיות ואת הקשרים עם התנועה הציונית העולמית, עם האליטות היהודיות ועם השלטון הצרפתי. להתחזקות הצינונות בתוניסיה בשנים אלה היו סיבות אחדות: האווירה הנוחה והסובלנית שהנהיגה צרפת, יחסה החיובי אל הצינונות, עליית חשיבותה של הצינונות ככוח בין-לאומי והתקווה כי לאחר הצהרת בלפור תקום מדינת היהודים בארץ ישראל. בשנת 1926 חל משבר בפעילות הציונית בתוניסיה. ולנסי עקר לצרפת, בראמי הלך לעולמו, ולפדרציה לא היו אמצעים לארגן פעילות ציונית ולא כוח לכפות את מרותה על האגודות הציוניות בפריפריה. עם זאת, לא קטנה הצלחתה הרעיונית, החברתית ואולי אף הפוליטית בחלקים נרחבים של החברה היהודית. בשנים אלה התבסס הרעיון הציוני ועוצבו היחסים בין הפלגים הציוניים השונים. המפלגה הרוויזיוניסטית החלה לפעול בשלהי אותה שנה, והייתה לאחד הכוחות החשובים בצינונות התוניסאית.

שלב המאבקים: 1926-1939

בשלהי שנות העשרים גברה הפעילות הציונית בזכות פעילותן של תנועות נוער ומפלגות ציוניות כגון הרוויזיוניסטים והצינונים הכלליים. נטייתן של תנועות נוער יהודיות לא-ציוניות, שהחלו לפעול עוד בשנת 1924 – כגון הצופים היהודים של צרפת (*E.I.F.=Eclaireurs Israélites de France*) והאיחוד העולמי של הנוער היהודי (*U.U.J.J.=Union Universelle de la Jeunesse Juive*) בהנהגתו של ז'ול כהן סולאל – לצינונות, הלכה והתחזקה משנת 1928. בראשית שנות השלושים פעלו בתוניסיה שתי תנועות נוער ציוניות: השומר הצעיר (שהוקמה בשנת 1928) ובית"ר (שהוקמה בשנת 1931). הפעילות העשירה הזאת גרמה לכך שהצינונות נתפסה כחלופה רעיונית וחברתית להתבוללות, והשפעתה התרחבה.

טויל בנאבל של חברי אגודת "יושבת ציון",
בשנת 1923

קבלה על תרומה (בסך של פרנק אחד)
לקרן הקיימת לישראל באמצעות "אגודת
ציון" בתוניס, 1920

ז'ול כהן סולאל (1910-1984)

ארכיטקט, ראש תנועת הנוער U.U.J.J., שייסדו אֶחיו, אמיל וגסטון. ז'ול נשאר נאמן לפעילות תנועת הנוער למרות השינויים שחלו בהתארגנויות של התנועות. השפעתו על הנוער הייתה רבה וכינויו בתנועה היה "זאב אפור" (Loup-Gris).

האגודות הציוניות שפעלו בתוניסיה עד 1922

אגודת ציון, תוניס (1911)
 יושבת ציון, תוניס (1915)
 כחורי ציון, תוניס (1919)
 משמח ציון, תוניס (1921)

התקווה, תוניס
 שיבת ציון, לה גולט

תרחם ציון, סוס (1916)
 אגודה ציונית, באז'ה (1912)
 אוהבי ציון, צפאקין (1913)
 הרצליה, צפאקין

תקוות ציון, נאבל (1919)
 תפדה ציון, נאבל (1919)
 בוני ציון, מהדיה (1919)

עטרת ציון, ג'רבה (1919)
 חרות ציון, גאבס

פרו ציון (1919)

דורשי ציון, גפצה ותאוור

(בסוגרים צוינה השנה שבה נוסדה האגודה)

קבוצת צופי האיחוד העולמי של הנוער היהודי במדי. ראשון משמאל עומד הרקויל טויל (לימים יהודה ניר), ממייסדי השומר הצעיר בתוניס. תוניס, ראשית שנות השלושים

בשנים אלה התגלעה מחלוקת חריפה בין שתי תפיסות עולם ציוניות. מחד גיסא, השומר הצעיר, שהייתה תנועה חילונית אשר שאפה להטמיע את הסינתזה שבין ציונות לבין מרקסיזם. מאידך גיסא, תנועת בית"ר שהייתה תנועה לאומית מסורתית והציגה מסרים ציוניים ברורים ופשוטים. המחלוקת נמשכה עד 1935, עת התפרקה תנועת השומר הצעיר. מאבקים אחרים התנהלו סביב הבחירות לקונגרסים הציוניים ובמפלגה הרוויזיוניסטית בשנת 1933, כשהחלו הדיונים על פרישה מההסתדרות הציונית העולמית.

שלב ההגשמה: ממלחמת העולם השנייה ועד עצמאות תוניסיה

במלחמת העולם השנייה הייתה פעילות ציונית מצומצמת (בעיקר הוראת העברית), בגלל איסור של השלטונות הצרפתיים, שנבע מרגישות התקופה ומהתגברות הפעילות הלאומית התוניסאית. לאחר שחרור תוניסיה מהכיבוש הגרמני היה פרץ של פעילות ציונית "מגשימה". לחלק מבני הנוער היהודי, בעיקר אלה שהשתלבו בתנועת הנוער "צעירי ציון", היה ברור כי הפתרון היחיד לבעיות הקיום היהודי בתוניסיה הוא העלייה לארץ בכל מחיר, בכל דרך ומוקדם ככל האפשר. זה היה הרקע לארגון העלייה הבלתי-לגלית מצפון אפריקה, שנתנועה זו היה בה חלק משמעותי.

לאחר הקמתה של מדינת ישראל נאבקו מפלגות פוליטיות מן הארץ על גיוס הציבור היהודי לפעילות ציונית מפלגתית ולעלייה לארץ. הן הקימו בתוניסיה סניפים, שלחו שליחים וקיוו למצוא מאגר אנושי מתאים לעלייה ולפעילות לאחר שיעלו לארץ.

האידאולוגיה הציונית

הציונים בתוניסיה חיו בפרדוקס. מצד אחד, התנועה הציונית בתוניסיה הייתה חלק מהתנועה הציונית העולמית, והאידאולוגיה הציונית, שמטרתה הייתה להוציא את היהודים מתוניסיה, הייתה נר לרגליהם של הפעילים הציונים המקומיים. מצד שני, הם ייחסו חשיבות לשיפור מצבם של היהודים בתוניסיה. בכך היה מעין חיזוק להישארותם בארץ והיחלשות כוח משיכתה של הציונות.

בשנים 1911-1924 אומצה בתוניסיה התפיסה הציונית של ההסתדרות הציונית העולמית, וההבדלים האידאולוגיים בין האגודות היו מועטים. האידאולוגיות הציוניות המפלגתיות נקלטו בתוניסיה במקביל לתהליך ההטמעה הרעיונית שחל מאז הופעתן של תנועות הנוער הציוניות, שבהן נלמד הרעיון הציוני בצורה שיטתית ומובנית. עד מלחמת העולם השנייה התמודדו על ההגמוניה בתנועה הציונית התוניסאית: הרוויזיוניסטים, השומר הצעיר והציונים הכלליים. לאחר מלחמת העולם השנייה התרחבה הפעילות הציונית עם הצטרפותן של מפלגות נוספות ובהן מפא"י, מפ"ם, המזרחי ותורה ועבודה. כך הציגו חברי השומר הצעיר את האידאולוגיה של תנועתם בשנת 1931, בוויכוח מתמשך שקיימו עם תנועת בית"ר: "האידאולוגיה שלנו מתבטאת בארבעה עיקרים: לאומיות, ציוניות, חלוציות וקבוציות. הסתדרותנו צעירה מאד ומטרתה הראשונה לגבש את הערכים הלאומיים והציוניים [...] (אצ"מ, תיק Z-4 3262 מציון גביון אל מחלקת הארגון, 20 בפברואר 1931). סדר העיקרים אינו מקרי. הראשון שם דגש על תפיסה לאומית – חינוך נגד התבוללות, ולכן הציונות כביטוי לתפיסה לאומית בא רק לאחר המאבק בהתבוללות. שני העיקרים האחרונים עוסקים באופי ההגשמה בארץ ישראל, ואת אלה ניסו חברי התנועה להצניע ככל האפשר, שכן הם היו הגורם למאבק העז של בית"ר נגדם.

המאבק בין השומר הצעיר לרוויזיוניסטים בתוניסיה כפי שהוא משתקף בקטע ממכתב מאת חברי השומר הצעיר בתוניסיה אל מחלקת הארגון של ההנהלה הציונית

הקבוץ זה עברנו אך ורק צורת חיים פנימית ולא רעיון פוליטי. [...] מובן מאליו שמלחמה הזאת לא נשארה אך ורק בגדר מלחמת הדעות, אלא נהפכה להתקפות בלתי חודלות בנו, בעלילות שוא מכל המינים, בהפרעות בכל שדי פעולתנו, אפילו הציונית. העלילות החשובות ביותר הן: כי אנו מהרסים את המשפחה, כי הציונות זאת היא רק מסוה עברנו, בכדי שנוכל באופן יותר קל לחיות את חיינו הקומוניסטיים בארץ, אהבה חפשית (הדים מהארץ, מהקבוצים, מבלי ספק) וכו' וכו'. המתקפים פנו גם נגד שעורים לעברית שהסדרותנו ארגנה השנה, היות והמורה הוא חבר אחד הקבוצים בארץ (שמו בנימין גרינבוים). נעשו גם השתדלויות שהקהילה תקצץ את התקציב החדשי שהיא נותנת למורה. גם בועדת קק"ל אנו מרגישים מדי פעם בפעם איבה נסתרת, למרות זה שרב עבודת קק"ל במקום נעשות ע"י חברי הסדרותנו. גם פה האיבה הזאת אינה גלויה, אלא היא מתבטאת בחסר עזרה ותמיכה למפעלינו וכל מיני דברים מסוג זה.

אצ"מ, תיק 3262-4 מציון גביון למחלקת הארגון של הסוכנות היהודית, 20 בפברואר 1931.

[...]

הסדרותנו "השומר הצעיר" בטוניס נספחה לפני שנה לתנועת "השומר הצעיר" העולמית. היא ההסדרות החלוצית הראשונה וגם היחידה בטוניס. היא הראשונה שהכניסה את רעיון ההגשמה העצמית, ההכשרה והעלייה וגם הקבוץ לתוך הציונות בארץ זאת. יש גם לו ל"השומר הצעיר" אופי של תנועת נוער בלתי תלויה. בצבור היהודי בטוניס ואפילו בצבור הציוני המושגים האלה בלתי ידועים הם עדיין. המשפחה היא מאד חזקה בקרב היהדות בארץ והעלייה, עזיבת המשפחה, מעוררת התנגדות גדולה מאד.

[...] הסדרותנו היא לא רק שלא קומוניסטית אלא גם טרם הספיקה לגבש בכלל את דיעותיה הסוציאליים. האידאולוגיה שלנו מתבטאת בארבעה עיקרים: לאומיות, ציוניות, חלוציות וקבוציות. הסדרותנו צעירה מאד ומטרתה הראשונה לגבש את הערכים הלאומיים והציוניים. לשוא השתדלנו גם להסביר כמה פעמים למנהגי הרוויזיוניסטים, כי

בית"ר והתנועה הרוויזיוניסטית הציגו את האידאולוגיה שלהם בשלושה עיקרים: "תחיית העם, השפה והארץ בוערת במ [...]" כדי שנמשיך הלאה את דרכנו החקוקה כבר לנגדנו והיא: בנין המדינה העברית על שתי גדות הירדן" (העברי, גליון ראשון, טבת התרצ"ח). בתפיסת היעדים הלאומיים – "תחיית העם, השפה והארץ" – לא הייתה בית"ר שונה מהשומר הצעיר. תפיסה זו הייתה מקובלת על כל הזרמים הציוניים. שאלת גבולות המדינה שתקום בעתיד, כפי שהוצגו על ידי בית"ר, לא הייתה בעלת משמעות לציונות התוניסאית, אך הייתה חלק מחינוכו של כל חניך בתנועת הנוער בית"ר. הזיקה והקשר המסורתיים לארץ ישראל, שהציגה בית"ר, חיזקו את התנועה ואפשרו לה להרחיב את בסיס התמיכה הציבורי.

הגיוון האידאולוגי הציוני בא לידי ביטוי גם במאבקים בתוך המפלגות או הזרמים. הפילוג במפלגה הרוויזיוניסטית נתן את אותותיו בתוניסיה. יש בכך להעיד על הבנת הדקויות האידאולוגיות בין הזרמים הציוניים. הבנה זו תמצא את ביטויה גם לאחר מלחמת העולם השנייה בריבוי הזרמים הדתיים.

בתוניסיה פעלו לפחות שני דגמים של התארגנויות ציוניות דתיות. האחד היה "תורה ועבודה", שאיגדה את כל הקבוצות שהשתייכו מבחינה ארגונית למזרחי ולהפועל המזרחי. מפלגה זו החלה את פעילותה בתוניס בשנת 1944 והתפשטה לערים אחרות. השנייה הייתה "עטרת ציון" – אגודה ציונית דתית וחלוצית, ללא קשר ארגוני לתנועה הציונית העולמית, שנוסדה בגירבה בשנת 1919 והדגישה את החינוך לעלייה. כך כתבו ראשיה אל הסוכנות היהודית:

היהודים בגירבה והסביבה הם כולם דתיים במאה אחוז, מלבד הבתי הספר הישנים בתור "חדרים" ללמוד התנ"ך, התלמוד וכל חלקי התורה, עוד פתחנו "שעורי-ערב" ללימוד השפה העברית המודרנית והציונות וידיעת הארץ [...] רק רצון העלייה לארץ

קבוצת חניכים של תורה ועבודה ובני עקיבא בחוף הים, 1952

ישיבת הוועד המנהל של אגודת "עטרת ציון" ג'רבה, 1930

הוא הדוחף הנוער שלנו לחיים חדשים שלא הורגלנו בהם לא אנו ולא אבותינו [הכוונה להכשרה, ח"ס] [...] הנוער שלנו תשעים למאה מתרחק מהחינוך הצרפתי המכניסו לאפיקי חיים נרחבים לתרבות מודרנית מתבוללת ומסתפקת בחיים יהודיים צרים ובחיי עבודה ועמל [...] התקווה לעלייה לארץ ולחיים יהודיים בארץ הם התריס הגדול בפני התרבות המתבוללת האירופאית.

אצ"מ, תיק S-32 284, מאוזיפה כהן וחי חואתו כהן למחלקה לענייני נוער, 7 באוקטובר 1945.

יהודי תוניסיה אימצו אפוא את התפיסות העיקריות של התנועות והזרמים הציוניים לגוניהם. בהשוואה לארצות אסלאם אחרות עצמת החשיפה של המפלגות הציוניות בתוניסיה ועצמת ההיענות לאידיאולוגיות שהציגו הייתה רבה.

האידיאולוגיה בהקשריה התוניסאיים

התנועה הציונית נקטה עמדות ברורות בשאלות המרכזיות שהעסיקו את הקהילה היהודית: האזרחות הצרפתית, החינוך, תפקוד בית הדין הרבני ומוסדות הקהילה היהודית. כוחה של הציונות בתוניסיה נבע, בין היתר, מיכולתה להציג חלופה רעיונית ברורה לבעיות הזהות החברתית והתרבותית שאפיינו את החברה היהודית בתוניסיה. מערכון שחיבר מורה בבית ספר של כ"ח בסוס, בסוף 1939, משקף את בעיות הזהות שעוררו מחלוקות ושיסעו את החברה היהודית. במערכון מוצגים ציוני, מתבולל ויהודי המתכחש ליהדותו. שלושתם, לבושים בבגדים אירופיים, משוחחים בבית קפה. היהודי מהחארה אינו מיוצג בשיחה זו. הרקע לשיחה – הצעדים האנטישמיים שנקטו באיטליה ובלוב נגד היהודים. נביא כאן רק התבטאות אחת של כל אחד מהצדדים. כך נפתחה השיחה:

הציוני: ראה לאן הובילה אתכם מדיניות ההתבוללות. השתדלתם להיות איטלקים יותר מהאיטלקים עצמם. נהרגתם בשביל ארץ שביקשתם כי תהיה מולדתכם. עכשיו מגרשים אתכם [...] עליכם להבין אחת ולתמיד כי אנו היהודים לא טובים ל"עיוכל". תמיד נהיה גוף זר בסביבה. [...]

הרב כ'לפון משה הכהן על עיקרי הציונות

ח = חזוק, "כי בהיות בניה בעלי חזוק לב אשר לא ישובו מפני כל ולא יתיאשו מפני כל שעבוד וגולה מקיזים ומצפים היום ומחר ומחרתו וכן הלאה לעולם לבנין ושכלול אומתם. עוד לה תקוה ותוחלת כי יבוא יום ותשאף רוח חיים רוח החופש הדרור".

י = יושר. "כי בהיות כל בני האומה ההיא מיועדים ומיוחדים לכך ללכת רק בדרך המשפט והמישרי [...] עוד תקוה לאומה כזו כי רבים וכן שלמים יחזיקו במעוזה לבנות הריסותיה ולשכלל חרבותיה עדי שובה לחיים טובים ולשלום".

ל = לאומיות. "כי בהיות נפשות האומה קשורים יחד באהבת לאומיותם ומכירים את ערך ויקר צור מחצבתם. אזי הולכת אותה האומה ממדריגה למדריגה עד אשר תמצא לאל ידה באיזה זמן ברשיון אדירי מלכי התבל לשאוף רוח החיים ולבנות הריסותיה ולחזק מעמדה כמלפנים".

כ'לפון משה הכהן, ספר "פקד משה" בתוך א' חדאד, זכות משה, דרוש מה להספד, עמ' רעא-רעט.

הקטע שלהלן נאמר בהספד לאסתר חדאד, אשתו של הרב משה חדאד מנאבל, ממייסדות האגודה הציונית "בני ציון" בעיר. אסתר חדאד נסעה לביקור בארץ ישראל עם בעלה בשנת 1911 וזמן קצר לאחר מכן נפטרה. בהספדו פיתח הרב כ'לפון משה הכהן את הרעיון של "אשת חיל" כראשי תיבות: אישה, שפה, תורה, חזוק, יושר ולאומיות.

"הנקודות המרכזיות אשר המה שומרים על קיומה והתמד' של כל אומה ואומה".

א = ארץ. "כי בהיות להאומה ארץ מיוחדת לה ולשמה עוד תקוה כי ימים יבואו ותשוב לאיתנה".

ש = שפה. "כי בהיות לאומה אומה שפה וניב מיוחד לה אשר בה תשא ותתן בינה לבין בנותיה, עוד תקוה לשוב אל התחיה".

ת = תורה. "כי בהיות להאומה היא תורה אחת ומשפט אחד לבניה ולבנותיה תקוה תעודדנה כי עוד תהיה כימי עולם שרתי בגויים רבתי כמדונת".

המתבולל: הניתוח שלך מוביל למסקנה הבלתי נמנעת שאי אפשר להיות יהודי אלא במדינה יהודית שתקום בפלשתינ הענייה, מדינה יהודית אשר ממשלתה תהיה למעשה בידי הערבים. כבר עכשיו מגבילים את העלייה, ובקרוב יעצרו אותה לחלוטין. המדיניות שלכם תביא לכך שבקרוב אפילו פלשתינ לא תוכל להיות מקלט לנרדפים מגרמניה או פולניה. תודות לחוצפה שלכם נאבד הכול.

היהודי המתכחש ליהדותו: שניכם צודקים. אין מקום ליהודים בפלשתינ והם לא רצויים בכל מקום שהם נמצאים. [...] תנו להתנער מכל מה שיש בו "יהודי", אפילו מהמאפיינים הגופניים שלו, לא עוד נישואי תערובת, אל תשלחו ילדיכם לבתי ספר יהודיים. [...] לחברה יש זכות קיום רק כאשר היא מבטיחה את אושר חבריה. אבל מרגע שהיא גורמת לסבל של אלה המשתייכים אליה, היא נידונה לכליה.

ארכיון כ"ח, פריס, חטיבת תוניסיה IG 2, מהמורה אי' בן-מאיר מסוס לנשיא כ"ח, 8 במארס 1939.

הוויכוח בין שלושת הצעירים עסק בבעיות הקיום העקרוניות של היהודי בעולם המודרני: האם להתבולל תוך שמירה על זיקה אתנית מסוימת או להפך, תוך התכחשות לה? או שמא יש לטפח את הישות הלאומית היהודית בארץ ישראל? היהודי המתבולל לא העלה בדעתו לשאול את הציוני, "מדוע אינך מהגר? מה עוד צריך להתרחש כדי לגרום לך לעזוב את תוניסיה ולהגר לארץ ישראל?" ולא בכדי, שכן ערב פרוץ מלחמת העולם השנייה עדיין האמין הציוני כי יש משמעות לציונות גם בתוניסיה עצמה.

הפעילים הציוניים היו צעירים מאוד, עדיין תלמידים, והציונות השתלבה בחיי היום-יום של בתי הספר. התלמיד-הפעיל הציוני לא הבחין בין פעילות בשעות הפנאי לבין פעילות לימודית, ולא פעם שימש בית הספר מסגרת לגיוס חברים חדשים לתנועה או מוקד לוויכוחים וליריבויות של אחר הצהריים. מנהלי כ"ח ומוריו התלבטו בהיבט החינוכי של פעילות זו. מחד גיסא, הם תמכו בדגש ששמו בתנועות הנוער על הפעילות המוסרית, על החינוך לספורט ועל הבילוי בחיק הטבע. מאידך גיסא, הם התקשו לקבל את הרוח הפלגנית שהביאו עמן תנועות הנוער שפעלו בבית הספר בעצמה רבה, וכל תקרית פעוטה קיבלה משמעות "חינוכית".

[...] יום אחד התלונן ילד על חבר שמשך לו באוזן ועזב אותה רק לאחר התערבות חברו האלים שצעק "יחי טרומפלדור". הזמנתי את התלמיד האשם. "זה הוא שהתחיל, אדוני, הוא עבר לידי וצעק 'בוו לטרומפלדור, יחי השומר הצעיר'". כך הופכות תקריות של יום יום, תקריות חסרות ערך בין ילדים, לנושאים חינוכיים ממשיים. [...] אלה דברים ילדותיים אבל משמעותיים, המעידים על אוירה מצערת, אפילו מסוכנת. השפעה מזיקה של התעמולה שנעשתה על ידי הצופים הורגשה בכל עבודת בית הספר.

ארכיון כ"ח, חטיבת תוניסיה, 157 XVII E, מרפאל לוי לנשיא כ"ח, 6 בינואר 1933.

הנה כי כן, בשנות השלושים חדר המאבק הפנים-ציוני אל בתי הספר, כתוצאה מהתפשטות רעיונות הציונות והתפתחויות סוציו-דמוגרפיות בחברה היהודית. כ"ח השלימה, במידה מסוימת, עם הפעילות הציונית, אך ניסתה לצמצם אותה במידת האפשר.

דפוסי ההתארגנות הציונית

צורות ההתארגנות הציונית בתוניסיה דמו לאלה המוכרות מארצות אחרות: אגודות, מפלגות, תנועות נוער וחוגים רעיוניים. לדרכי ההתארגנות הציונית הייתה חשיבות רבה בהעמקת השפעתה של התנועה ברחוב היהודי. מבין ההתארגנויות הפוליטיות בקהילה

אספת תעמולה של קרן היסוד בביתו של אלבר קטן, נשיא הפדרציה הציונית בשנים 1925-1944. יושבים משמאל: יוסף פישר, מנהל הקרן הקיימת בארצות דוברות צרפתית, ואלבר קטן; עומד: יהושע בוכמיל שליח קרן היסוד, תוניס, שנות השלושים

הייתה רק הציונות בעלת מבנה מוגדר; קבוצות אחרות פעלו בעיקר סביב עיתון שהוציאו לאור, אשר נשא את שם הקבוצה. ההתארגנות הציונית דמתה למפלגות הפוליטיות הצרפתיות ולהתארגנויות הלאומיות התוניסאיות, ולראשונה הוצגה התארגנות יהודית ארצית. גם הארגון הקהילתי עד שנות העשרים של המאה העשרים היה מבוזר. מועצת הקהילה פעלה רק בתוניס, ואילו בערים האחרות פעלו "ועדי קופות העזרה והצדקה" ללא כל קשר עם מועצת הקהילה היהודית.

האגודות הציוניות

ב-19 בינואר 1911 הוקמה "אגודת ציון" בתוניס, ההתארגנות הציונית הראשונה בתוניסיה. אחריה קמו אגודות ציוניות נוספות בתוניס וביישובים אחרים. תקנון האגודה קבע כי "על כל חבר לשלם מלבד השקל גם את הסך של ג' פרנקים. ג' הפרנקים הללו מיועדים לצרכי הוצאות החברה (שכר מעון, קניית ספרים ועתונים המפיצים את

הרעיון הציוני). אך מי שאיננו רוצה להספח אל החברה, הרשות נתונה לו לשקול את השקל לבד הנותן לו את היכולת לבחור בציר אל הכנסיה הציונית" (הצפירה, 16 בדצמבר 1912). מבנה האגודות היה דומה ובעלי התפקידים היו: נשיא, סגן, מזכיר, גזבר, ספרן ועוזרים. היו אגודות ציוניות שהדגישו את לימוד העברית, אחרות עסקו בקריאת עיתונות יהודית שהגיעה מאירופה, היו שעסקו בהוצאות בנושאים שונים לחוג החברים והיו שטיפלו בכל אלה גם יחד. בכך דמו ההתארגנויות הציוניות לדפוסי ההתארגנויות החברתיות והתרבותיות שנהגו בתוניסיה בתקופה זו.

לאחר מלחמת העולם הראשונה פעלו 17 אגודות ציוניות ב-11 ערים, עובדה המלמדת על גידול באהדה כלפי הציונות בציבור היהודי. אפשר לזהות באגודות מגמות חברתיות. מרסל גינצבורג הקימה אגודת נשים ציוניות "התקווה", שפעלה בתוניס בתחילת שנות העשרים; שתי אגודות אחרות הצהירו כי מטרתן לפנות אל הנוער היהודי ואחרות הגדירו עצמן כדתיות. הנה כי כן, מלכתחילה הסתופפו תחת כנפי הציונות יהודים שבאו משכבות חברתיות שונות ומחתך גילים רחב.

ביקור של פליקס אלוש (חובש כובע), נציב בית"ר בתוניס, במחנה של קבוצת חניכי בית"ר מחוץ לעיר, ראשית שנות השלושים של המאה העשרים

הפדרציה הציונית הוקמה בתוניסיה בשנת 1920 כהמשך טבעי לריבוי האגודות הציוניות, במטרה לשמש מסגרת ארגונית לאגודות הציוניות. היא קישרה בין התנועה הציונית העולמית לבין תוניסיה, ארגנה את הבחירות לקונגרסים הציוניים ואת מפעל השקל והקרנות הלאומיים, ונשיאה היה דמות ייצוגית חשובה בנוף האישי שהוזמנו לאירועים ציבוריים או קהילתיים. עם זאת, היא לא הצליחה לכפות את מרותה על ההתארגנויות הציוניות השונות בפריפריה. כוחה של הפריפריה היה גדול מכוחו של המרכז. הפדרציה לא הצליחה לגבות מס מהאגודות הציוניות ולא הוציאה לאור עיתון מטעמה.

מבין ההתארגנויות הציוניות בתוניסיה היה כוחה של התנועה הרוויזיוניסטית, שמשנת 1933 פעלה מחוץ להסתדרות הציונית העולמית, רב משל כולן. ההתארגנויות המפלגתיות האחרות היו קשורות להנהגה העולמית של התנועה, ממנה קיבלו את ההנחיות לפעולה, את השליחים ואת התקציב. כך פעלה תנועת השומר הצעיר

שהייתה קשורה להנהגה העולמית של השומר הצעיר; דרכה הגיעו שליחים לתוניסיה וכן הנחיות לפעולה. כזה היה גם היה הקשר בין בית"ר תוניסיה לבית"ר העולמית ולצה"ר. מגמה זו התחזקה לאחר מלחמת העולם השנייה, וביתר שאת לאחר הקמתה של מדינת ישראל.

תנועות הנוער הציוניות

תנועת הנוער הייתה שונה מאגודה ציונית בכך שפנתה אל קבוצות גיל מוגדרות, בדרך כלל תלמידים בבתי ספר, מבנה הארגוני היה הייררכי, ותכניתה החינוכית הושתתה על יסודות חינוכיים פסיכולוגיים המתאימים לגילו של הילד. התנועה ייחסה חשיבות להופעה האחידה (המדים) ואופי הפעילות בה כלל גם יציאה אל הטבע.

תנועות נוער צרפתיות ויהודיות פעלו בתוניסיה כבר בשנת 1924: הצופים היהודים של צרפת והאיחוד העולמי של הנוער היהודי. בסוף 1928 הוקמה תנועת השומר הצעיר, שהייתה תנועת הנוער הציונית הראשונה שפעלה בארצות האסלאם. פעילותה החלה כתוצאה ממפגש בין נוער יהודי בתנועות נוער יהודיות, לבין צעירים יהודים שהגיעו באקראי מבלגיה. על ראשיתה של תנועת השומר הצעיר בתוניסיה מספר רפאל בן אשר:

הנוער היהודי, אחרי גיל 15-16, לא מצא בדרך כלל בתנועת הצופים תשובות לשאלותיו הרבות. נוער זה לא תמיד היה מוכן לקבל את החברה הסובבת אותו, בלי לשאוף לשנותה לחברה יותר טובה. השיחות עם שני הבחורים [הכוונה לשני חברי השומר הצעיר מבלגיה שהגיעו לתוניסיה, ח"ס] מלאי-המרץ והידע חיזקו אותם בדעותיהם. על רקע זה סערו הוויכוחים עם מנהיגי תנועת הצופים, זיל כהן-סולאל. הוא עשה את הכול כדי להרחיק את שני "הבלגים", הזורעים דעות לא מקובלות במוחם של הצעירים. הוא שלל כל פעילות משותפת בין הבנים והבנות, והדבר גרם לפילוג בתנועת הצופים. השמות יצחק וחיים היו לקללה בפי הורי הצופים, שהתחילו להרגיש, שיחד עם השירים והריקודים הם הכניסו בלבול במוחותיהם של ילדיהם על ידי הסיפורים על ארץ-ישראל ועל ההגשמה. הקבוצה שעזבה אחרי מספר חודשים את הצופים הקימה את תנועת השומר הצעיר.

ר' בן-אשר, **תולדות השומר הצעיר בתוניסיה**, גבעת חביבה 1980, עמ' 15.

ראשי המפלגה הרוויזיוניסטית, אלי לוזון ורובר ברונושוויג, החליטו להקים את תנועת הנוער בית"ר כמשקל נגד לתנועת השומר הצעיר. בית"ר נוסדה באופן רשמי בשנת 1931.

בשנים 1931-1935 התנהל מאבק קשה בין שתי תנועות הנוער על דרך ההגשמה הציונית. המאבק האידאולוגי במישור העולמי בין שתי התנועות לא היה במוקד עניינן של תנועות הנוער בתוניסיה. שם עסקו בשאלות אחרות: האם השומר הצעיר היא תנועה קומוניסטית? (התנועה הקומוניסטית הייתה במשך זמן רב מחוץ לחוק בתוניסיה). מה יחסה למשפחה היהודית? מה יחסה לשאלת החינוך המיני בתנועת הנוער? וכדומה. בניגוד לשומר הצעיר הייתה תנועת בית"ר תנועה מסורתית, שהקפידה על פעילות נפרדת לבנים ולבנות והדגישה את ערכי המשפחה. חשובה יותר הייתה העובדה שהאידאולוגיה שלה הייתה פשוטה להבנה ולא מורכבת, כשילוב הציונות והמרקסיזם בשומר הצעיר. המאבק בין תנועות הנוער התנהל בבתי הספר של כיי"ח, בפעילות אחר הצהריים, בעיתונות היהודית המקומית, בעצרות רחוב ועוד.

רפאל בן אשר, חייל צרפתי בחיל הקשר, 1937

רפאל בן אשר (1915-2003)

ממייסדי השומר הצעיר בתוניסיה בראשית שנות השלושים, ממקימי "חוג יום חמישי", חוג ציוני רעיוני ומהפעילים ב"גדוד הקרן הקיימת". למד בצרפת הנדסת אלקטרוניקה בשנים 1935-1937. התנדב לצבא הצרפתי, לחיל הקשר. שירת לסירוגין בשנים 1939-1945. שימש מזכיר הקרן הקיימת בתוניסיה בשנים 1945-1949. בשנת 1949 עלה לארץ והתיישב בקיבוץ כפר מנחם. בשנות השמונים של המאה העשרים יזם בארץ את כינוסי יוצאי תנועות הנוער בתוניסיה. ספר זיכרונותיו על פעילותו בשומר הצעיר: **תולדות השומר הצעיר בתוניסיה**, גבעת חביבה 1980.

קבוצת הבוגרים הראשונה של תנועת השומר הצעיר, תוניס, ראשית שנות השלושים

רובר ברונשוויג (1901-1990) מורחן. גדל והתחנך בבורדו. לימד בבתי ספר צרפתיים בתוניס ומשנת 1932 למד תרבות האסלאם באוניברסיטת אלג'יר. ב-1945 מונה לפרופסור לשפה וספרות ערבית בבורדו. ב-1955 עבר לפריס וניהל את המכון ללימודים אסלאמיים בסורבון, שם גם ערך את כתב העת *Studia Islamica*. היה פעיל ציוני בתוניס, ממייסדי התנועה הרוויזיוניסטית שם, ופעיל בקהילה היהודית באלג'יריה בתקופת וישי. לימים מראשי התנועה הרוויזיוניסטית בצרפת. כתב מחקר מונומנטלי על תוניסיה בתקופה החאפזית, שיצא לאור בשני כרכים, בשנים 1940-1947.

אלי לוזון (1902-1952)

מנהיגה של המפלגה הרוויזיוניסטית בתוניסיה. נולד בצפאקף כבנו בכורו של נסים לוזון, משכיל וסוחר. עקר לתוניס בשנת 1924. הקים והנהיג המפלגה הרוויזיוניסטית עד פטירתו. אחיו, אלפרד (1914-1957), היה נציב בית"ר בתוניסיה בשנים 1935-1945 ונציב בית"ר בצפון אפריקה בשנים 1945-1955. אח נוסף, יצחק (1916-1984), היה מראשי תנועת השומר הצעיר, עלה לארץ בשנת 1935 והתיישב בקיבוץ דן.

בשנת 1935 נאלצה תנועת הנוער השומר הצעיר להתפרק. הסיבות העיקריות לכך היו ההתקפות של בית"ר והתנועה הרוויזיוניסטית, ויחסה של הקהילה לתנועה ולרעיונותיה המתקדמים. בשנת 1937 הקימו פורשי התנועה את "גדוד הקרן הקיימת", שהיה מוכר כ"הגדוד". הגדוד היה צורת התארגנות אחרת, שעליה טרם עמדנו: חוג לימוד או חוג עיון (*Cercle d'Étude*).

בפרספקטיבה היסטורית, ניכרה חשיבותן של תנועות הנוער בתוניסיה בחמש נקודות: א. הן יצקו יסוד של אחדות בפעילות הציונית: בגיל החברים, בהופעה החיצונית, באידאולוגיות ובדרכי הפעולה – התארגנות ב"קנים" ובמבנה הריכוזי. האחדות בהופעה החיצונית זיהתה את השתייכותו של לובש המדים לתנועת הנוער – מעשה של הצהרה פומבית ברחוב היהודי והכללי גם יחד. בעוד כל אגודה ציונית פעלה בעיר אחת, הקימו תנועות הנוער סניפים בכמה ערים ויצרו מבנה ארגוני הייררכי מקביל לזה של הפדרציה הציונית.

ב. הן הוסיפו ממד של חיוניות לעשייה הציונית. החתך הגילי של חבריהן הביא לכך שבנוסף ללהט האידאולוגי היה גם יסוד של מרדנות שהופנה כלפי הנהגת הקהילה ודפוסי הקיום היהודי בגולה.

ג. הרעיון הציוני נלמד בהן בצורה ממוסדת ומאורגנת. לכן גם ההטמעה וההפנמה של דרכה הרעיונית של תנועת נוער, אשר זוהתה עם זרם אידאולוגי מוגדר, הייתה משמעותית יותר מאשר בפעילות במסגרת האגודה.

ד. תנועות הנוער היו האפיק להכשרת ההנהגה העתידית של התנועה הציונית לאחר מלחמת העולם השנייה, תקופת ההגשמה של הציונות. נערים שהיו חברים בתנועות הנוער בתקופת בין המלחמות היו לאחר המלחמה בשלים ובוגרים דיים, מבחינת הגיל וההכרה הציונית, להימנות עם מנהיגיה של התנועה הציונית.

ה. תנועות הנוער שימשו אפיק להצטרפותן של בנות לתנועה הציונית. היה זה אחד הביטויים למודרניזציה שהתחוללה בחברה היהודית. ההסבר לחשיבותן של הנשים בפעילות הציונית לאחר מלחמת העולם השנייה טמון בהצטרפותן לתנועות הנוער בשנות השלושים.

נדיה כהן (ראשונה), מראשי תנועת "צעירי ציון", 1937

קבוצת "סנונית", חניכות בתנועת השומר הצעיר בתוניס, ראשית שנות השלושים

המפלגות הציוניות

המפלגה הרוויזיוניסטית הוקמה בתוניסיה בשנת 1926, והייתה המפלגה הציונית הראשונה בארצות האסלאם. מבחינה ארגונית היא הייתה זרם חברתי-רעיוני יותר מאשר מפלגה ממוסדת, והפעילות ה"מפלגתית" התרכזה במערכת עיתונה, *Le Reveil Juive* (להלן: "המעורר היהודי"), שיצא לאור בשנים 1924-1935. מערכת העיתון הייתה התא המצומצם של המפלגה, שם הותוו התכניות ומשם הופצו. הישגה המרכזי היה שכל נציגי תוניסיה לקונגרסים הציוניים בשנים 1927-1933 היו רוויזיוניסטים. פעילותה לא החליפה את הפעילות הציונית המסורתית של האגודות הציוניות ושל תנועות הנוער.

ישיבה של מזכירות מפא"י בתוניס,
שנות החמישים

המפלגות היהודיות האחרות שפעלו בתוניסיה לא היו מזוהות עם מפלגה ציונית באופן מובהק. כך, למשל, הציונים הכלליים היו התארגנות של הציונים בתוניסיה בתקופת מערכות הבחירות ולא פעלו בקביעות כמסגרת ארגונית או כזרם אידאולוגי; תורה ועבודה פעלה בדרך דומה ללא קשר ישיר למפלגת האם וללא עיתון משלה. החל מאמצע שנות השלושים התרחבה הפעילות של המפלגות והתנועות לכל צפון אפריקה. הנהגת בית"ר הקימה סניפים בתוניסיה, באלג'יריה ובמרוקו, ונציבות בית"ר בתוניסיה נעשתה "נציבות בית"ר צפון אפריקה". הרעיון התפשט לתנועות נוער או מפלגות אחרות לאחר מלחמת העולם השנייה. תנועת "צעירי ציון", הגדירה עצמה לאחר המלחמה כתנועה צפון אפריקאית. התנועות האחרות שהוקמו בתוניסיה, כמו המזרחי, מפא"י, דרור ואחרות, קיימו כנסים אזורים.

למיטב ידיעתנו לא התקיימה פעילות יהודית צפון אפריקאית לפני הציונות. הקהילות היהודיות פעלו במסגרת הפוליטית והחברתית המקומית ולא יצרו קשר עם קהילות סמוכות. האידאולוגיה הציונית ודפוסי התארגנותה יכולים היו ליצור לראשונה תנועה שתכלול את כל צפון אפריקה, אלא שכוונה ויכולת לחוד ומציאות לחוד. דפוסי הפעילות הקהילתית הישנים נשארו והציונות לא הצליחה לחולל מהלך כלל צפון אפריקאי.

דרכי הפעולה

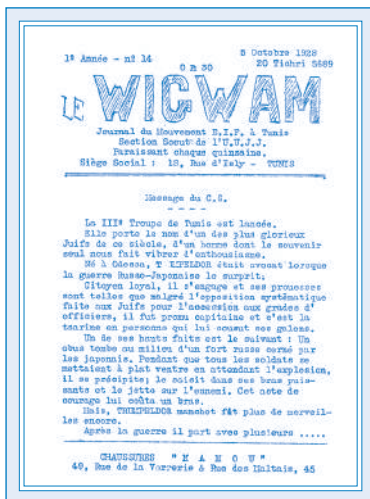
עקבנו אחרי שני מאפיינים בולטים של הציונות בתוניסיה: האידאולוגיה הציונית וכוחה הארגוני של הציונות. אולם, כיצד פעלה התנועה הציונית להפצת רעיונותיה? נציג להלן שתי דרכי פעולה מרכזיות.

העיתונות הציונית

העיתונות שימשה חוד החנית במאבקים החברתיים והציבוריים שניהלה הציונות. בין השנים 1878-1962 יצאו לאור שלושים עיתונים ציוניים. העיתונות הציונית התייחסה לכל תחומי הפעילות הציונית ולפעמים הגיבה בתקיפות על אירועים בקהילה היהודית או בחברה התוניסאית, ועל מאמרים שהתפרסמו בעיתונות הצרפתית או המוסלמית. העיתונות הייתה אמצעי מרכזי לפרסום מידע בקרב תומכיה, אבל גם שיקפה את המאבקים הפנים-ציוניים. לעתים הייתה עבודת המערכת של העיתון עיקר הפעילות של התנועה, בבחינת "יש לי עיתון, משמע אני קיים". מלבד העיתונות הפומבית המוכרת יצאה לאור בקביעות גם עיתונות פנים-תנועתית, של תנועת נוער או אף של קבוצה

קבוצתנו ארלוזורוף, עיתון אחת הפולגות של "צעירי ציון" בתוניס, 1945

Le Wigwam, עיתון פנימי של תנועת הצופים היהודים, אוקטובר 1928

בתנועת הנוער. משמעות הדבר היא שהתנועה הציונית אימצה את כללי המשחק הפוליטיים והחברתיים המקובלים ובכך התחרתה בזרמים החברתיים האחרים בתוך הקהילה היהודית ובתנועות פוליטיות צרפתיות ותוניסאיות. פליקס אלוש היה גדול העיתונאים הציוניים בתוניסיה; עיתונו, **המעורר היהודי**, היה החשוב מבין העיתונים הציוניים בתוניסיה ומהחשובים בארצות האסלאם. חשיבותו נובעת מרציפות ההופעה של העיתון (1924-1935), מן המידע שהובא בו על הפעילות הציונית וממאמרו הציוניים.

בחירות

התנועה הציונית בתוניסיה השתתפה בבחירות לקונגרסים הציוניים שהתקיימו משנת 1927 ועד 1946. הבחירות כללו תעמולה ומאבקים אישיים, לעתים מרים. בשנת 1931 היו 1,321 שוקלי שקל (משלמי המס לתנועה הציונית) בשמונה ערים בתוניסיה והמאבק בבחירות התמקד ברוויזיוניסטים מול הציונים הכלליים. בשנת 1946 נמנו 12,334 שוקלים, 4,282 מצביעים שהצביעו לשש רשימות ב-23 ערים. אלה הם מספרים בהיקף שאינו מוכר מארצות אסלאם אחרות. בשנת 1946 נשלחו ארבעה נציגים מתוניסיה לקונגרס הציוני, מספר שיא לצירים מארץ מוסלמית.

התנועה הציונית נטלה חלק גם בבחירות למועצת הקהילה היהודית שהתקיימו משנת 1921 ואילך. בבחירות אלה לא הציגו הציונים רשימה עצמאית אלא תמכו באמצעות עיתוניהם בקבוצת השוויון שייצגה, לדעתם, את הפן האידיאולוגי הלאומי של הקהילה, וקראה לשמר את מוסדות הקהילה היהודית ולמנוע התבוללות. נזכיר עובדה נוספת ומרתקת: בשנת 1944 הגיעו לתוניסיה סרטיפיקטים (אישורי עלייה לארץ ישראל). ליעטרת ציוני" שבגירבה הגיעו ארבעה סרטיפיקטים, שהיו אמורים להתחלק בין עשרים חברי ההכשרה של התנועה, ואלה חיכו למוצא פי הרבנים. רבני גירבה, ובראשם הרב אוזיפה כהן, החליטו לאפשר בחירה דמוקרטית בין חברי ההכשרה, וכך היה. משמעות הדבר היא שאף הרבנים הפנימו את הערכים הדמוקרטיים שעליהם הושתתה התנועה הציונית.

מדוע הייתה הפעילות הציונית כה בולטת?

כוחה של הציונות בתוניסיה מוסבר בחמישה גורמים, כל אחד בפני עצמו וכולם יחד, במינון כזה או אחר: המתח הלאומי שאפיין את תוניסיה, האקטיביזם הפוליטי והחברתי של יהדות תוניסיה, המעמד החוקי של הציונות, היחסים שבין הציונים לבין התנועה הלאומית התוניסאית ושאלת האזרחות.

המתח הלאומי בתוניסיה

הציונות פעלה בתוניסיה באווירה של מתח ומאבקים לאומיים. מאז עלייתו של מוסוליני לשלטון הזדהו האיטלקים עם המפלגה הפאשיסטית האיטלקית, לבשו חולצות חומות בהתכנסויות פוליטיות, ערכו מפגני ראווה והוציאו לאור עיתונות אוהדת למוסוליני. להזדהות זו הייתה משמעות מיוחדת, לאור המאבק בין צרפת לאיטליה על ההשפעה בתוניסיה. בין המזדהים עם המפלגה הפאשיסטית האיטלקית היו היהודים האיטלקים, שהיו חלק מחברה זו. המתח הלאומי בחברה האיטלקית בתוניסיה שימש דגם לחיקוי בחברה היהודית.

בין המלחמות הוקמה, התארגנה והתבססה התנועה הלאומית התוניסאית בחברה המוסלמית. בשנת 1934 התפלגה התנועה לשתי מגמות. פילוג זה חיזק את התנועה, שכן

הוא אפשר לקבוצות שונות בחברה המוסלמית להזדהות עם המאבק הלאומי. התנועה הלאומית ניהלה מאבק כפול. האחד, למיגור השלטון הצרפתי ולכינונה של מדינה עצמאית. האחר היה על דמותה של המדינה התוניסאית העתידית. כאן התנהל המאבק בין שני פלגי התנועה ובינם לבין הביי, ששאלת המשך שלטונו במדינה ומעמדו היו לוטים בערפל. המאבק הלאומי והדיון בשאלת אופי המדינה העתידית שימשו גם הם דגם חיקוי ליהודים והעניקו השראה למאבקים הפנימיים בתנועה הציונית.

דגם נוסף לחיקוי הייתה הפעילות הפוליטית הצרפתית, ובעיקר של המתישבים הצרפתים. תרומתם של היהודים למפלגה הסוציאליסטית הצרפתית ולמפלגה הקומוניסטית בתוניסיה הייתה רבה. הם נמנו עם ראשי המפלגות האלה. שתי המפלגות הצניעו את נושא הלאומיות, והמפלגה הקומוניסטית אף התנגדה לו, אלא שלענייננו יש חשיבות לעצם קיומן של מפלגות אלה ולעמדותיהן בשאלות שעמדו על סדר היום הציבורי הצרפתי והתוניסאי.

המסקנה המתבקשת היא שבתוניסיה הורגש מתח שנבע מפעילותן של קבוצות חברתיות לאומיות אשר נאבקו בה בעת זו בזו ובנוכחות הצרפתית. באורח טבעי התפתחו ביטויים לאומיים גם בחברה היהודית, ואף נוצר מתח בין הפעילות הלאומית היהודית לבין הקבוצות האחרות.

האקטיביזם הפוליטי והחברתי

אפשר לזהות חמישה ביטויים לאקטיביזם הפוליטי והחברתי היהודי: התגובות למודרניזציה וההתארגנויות השונות למימושן, מערכות הבחירות למועצת הקהילה ולקונגרסים הציוניים, הפריחה של העיתונות היהודית, היצירה התרבותית, הספרותית והאמנותית ששיקפה – בהיקפה, בגיוונה ובאיכותה – את הפעילות האינטלקטואלית של היהודים ואת השתתפות יהודים בפעילות פוליטית או בהפגנות של ארגונים יהודיים ולא-יהודיים. ביטוי למעורבותם החברתית והפוליטית אפשר למצוא גם בהשתתפותם ובפעילותם בענפי ספורט שונים. יהודים נמנו עם מפתחי הספורט וספורטאים מצליחים ברוב ענפי הספורט המקובלים. בהקשר זה הייתה הציונות רק היבט אחד של אקטיביזם זה.

המעמד החוקי של הציונות

משנת 1911 ועד פרוץ מלחמת העולם השנייה נהנתה הציונות בתוניסיה מחופש פעולה מוחלט ומהכרה של השלטונות הצרפתים בפעילותה. היו לכך שתי סיבות מרכזיות: הרצון לאפשר ליהודים ביטוי חברתי פוליטי, כמו לקבוצות פוליטיות אחרות, והעובדה שהציונות לא נתפסה ככוח פוליטי מאיים.

ההכרה של השלטונות בציונות פתחה את הפתח להתקבלותה בחברה היהודית. ואכן, כל האגודות הציוניות שקמו לפני מלחמת העולם השנייה קיבלו אישור לפעולה מהשלטונות. השלטון הצרפתי התיר אף את הקמתה של הפדרציה הציונית בתוניסיה כגוף המייצג את כלל הציונים, ובכך נתן לה מעמד רשמי הן בקהילה היהודית הן בפני השלטונות הצרפתיים. לאחר מלחמת העולם השנייה, בגלל התגברות המתח הלאומי, אסרו הצרפתים על הקמת אגודות ציוניות חדשות, והציונים השתמשו במעמד החוקי שניתן להם בעבר כדי להקים אגודות חדשות. עם זאת, הפעילות הציונית לא נפגעה בעת המאבק לעצמאות. הצרפתים לא הערימו על הציונים קשיים, בין היתר משום שביקשו לרתום את היהודים לצדם במאבקם בדסתור.

יחסה של התנועה הלאומית התוניסאית לציונות

עד 1929 לא גילו התוניסאים יחס שלילי או התנגדות לפעילות הציונית. היו לכך שלוש סיבות: הציונות לא חרגה מכלל פעילות תרבותית של אגודות מקומיות וחסרות השפעה של ממש בחברה היהודית, טרם התגבשה התנגדות העולם הערבי לציונות וטרם התארגנה הפעילות הלאומית בתוניסיה. גם לאחר שהחלה לפעול התנועה הלאומית לא היו יריבויות בין התנועה הציונית לבין התנועה הלאומית התוניסאית.

ההתנגדות לציונות החלה לאחר מאורעות 1929 בארץ ישראל, שהרחיבו את הסכסוך הערבי-הישראלי מסכסוך בין ערביי ארץ ישראל לציונים, לעימות בין התנועה הציונית והעם היהודי לבין העולם הערבי. בשנות השלושים התרבו התקריות בין ציונים לבין לאומנים תוניסאים. במאוס 1932 בוטל ביקור של זאב זיבוטינסקי בתוניסיה בלחץ הדסתור. ביוני אותה שנה בוטלה הרצאתו של עורך הדין נתן הלפרן מצרפת בעקבות הסתה בעיתונות המוסלמית. בסוף יולי פרצו מהומות בצפאק, שראשיתם בשיחה סתמית בין יהודי, מלווה בריבית, לבין מוסלמי, לקוחו זה חמש-עשרה שנה. הסיבות למאורעות בצפאק היו, לדעת הלאומנים התוניסאים, קשורים בהתנשאות של היהודים, כתוצאה מהתפשטות הציונות בקרבם. הדסתור הפיק מן התקריות האלה הישגים לא מבוטלים. הצרפתים החלו להתעניין בפעילות הציונית, והציונים מיתנו את פעילותם והצניעו אותה.

בתקופת מלחמת העולם השנייה פסקה הפעילות, הן הציונית הן זו של הדסתור, וממילא לא היה מתח בנושא הציוני. גם לאחר המלחמה, עד 1947, כמעט שלא היו תקריות בין הציונים לבין הדסתור, למעט התקפות על הציונות בעיתונות הלאומית. לאחר הקמתה של מדינת ישראל וראשית העלייה הגדולה מתוניסיה, לא מנעה תנועת הדסתור את העלייה, אף שלא גילתה התלהבות מהגירת היהודים.

שאלת האזרחות הצרפתית ומשמעותה

שאלת האזרחות עמדה בראש סדר העדיפויות של הקהילה היהודית, מפני שבה טמון היה עתידם החברתי והכלכלי. האזרחות הצרפתית ניתנה על בסיס אישי וסלקטיבי. כתוצאה מכך היו הבדלים בין יהודים שקיבלו אזרחות צרפתית לבין יהודים שבקשתם נדחתה. חלק ממקבלי האזרחות הצרפתית התנתק מהקהילה, וחלק אחר נאבק להחלת חוק האזרחות על כל היהודים ולשיפור מצבם הכלכלי והחברתי. בין מקבלי האזרחות היו שפנו לאפיקים פוליטיים כלליים, כמו המפלגה הסוציאליסטית והקומוניסטית, אבל גם בקרב אלה שלא קיבלו אזרחות צרפתית ניכרו מגמות דומות. הציונות הייתה ביטוי של זהות לאומית בעיקר בקרב היהודים שלא ביקשו אזרחות צרפתית או שלא קיבלו אותה. בעבורם היה זה אפיק ההזדהות הלאומית וההשתלבות במודרניזציה.

סיכום

התנועה הציונית התוותה דרך לזהות לאומית יהודית מודרנית, ושימשה מגן בפני התבוללות הנוער היהודי. כוחה הארגוני, דרכי פעולתה ויכולתה להשתלב במערך הארגוני, החברתי והפוליטי בחברה היהודית ובחברה הכללית היו מקורות עצמתה. התנועה הייתה בין היוזמים ופורצי הדרך לעלייה הבלתי-לגלית מצפון אפריקה, ולאחר הקמתה של מדינת ישראל – לעלייה לארץ.